अभ्यास प्रश्न पत्र वर्ग– दशम्

अपठित– गद्यांश

1 अधोलिखितम् अनुच्छेदम् पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि प्रदत्तस्थानेषु लिखत

एकः टोपिकाविक्रेता अनेकवर्णाः टोपिकाः बिक्रीणाति स्म। एकस्मिन् दिने श्रान्तः स एकस्य वृक्षस्य शीतलच्छायायाम् उपाविशत्। शनैः–शनैः निद्रा तं स्वशे अकरोत्। सः पुटकं शिरस्तले निधाय अस्वपत्। वृक्षे स्थिताः वानराः विविधवर्णयुक्ताः टोपिकाः पुटके दृष्ट्वा अधः अवातरन्। शनैः–शनैः ते पुटकात् टोपिकाः निष्कासय शिरसि धारयित्वा वृक्षमृ आरोहन्। प्रबुद्धः टोपिकाविक्रेता यदा उपरि पश्यति तदा रक्तनीलवर्णाः टोपिकाः धारयतः वानरान् पश्यति। "हा दैव! नष्टाः में सर्वाः टोपिकाः!" इति विलपन् सः आत्मनः शिरसि धारितां टोपिकाम् अपि वेगेन भूमौ क्षिपति कथयति च– "रे दुष्टाः! सर्वाः टोपिकाः तु गृहीताः। एताम् अपि नयत।" प्रकृत्या अनुकरणशीलाः वानराः अपि स्व–स्वटोपिकाः भूमौ प्रक्षिप्तवन्तः। आश्चर्यचकितः सः सर्वाः टोपिकाः विचित्य स्वपुटके स्थापयित्वा प्रसन्नः सन् गृहं प्रति अचलत्।

I. एकपदेन उत्तरत–

(i) टोपिकाविक्रेतस काः विक्रीणाति स्म?

उत्तरम्..

(ii) प्रकृत्या वानराः कीदृशाः भविन्त?

उत्तरम्...

(iii) के स्व–स्वटोपिकाः भूमौ प्रक्षिप्तवन्त?

उत्तरम्...

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत–

(i) प्रबुद्धः टोपिकाविक्रेता वृक्षे कानृ अपश्यत्?

उत्तरम्..

(ii) श्रान्तः टोपिकाविक्रेता किम् अकरोत्?

उत्तरम्..

(iii) आश्चर्यचकितः टोपिकाविक्रेता किम् अकरोत्?

उत्तरम्...

III. यथानिर्देशम् उत्तरत–

(i) 'एताम् अपि नयत' इति अत्र 'एताम्' पदं कस्यै

(क) टोपिकायै (ख) वानराय

(ग) दुष्टाय (घ) भूम्यै

उत्तरम्...

(ii) अस्मन् अनुच्छेदे 'अधः' इति पदस्य किं विपर्ययपदम् अनुच्छेदे प्रयुक्तम्?

(क) शिरसि (ख) वृक्षे

(ग) उपरि (घ) भूमौ

उत्तरम्...

(iii) 'क्षिपति' इति क्रियायाः कर्तृपदं किम्?

(क) वानरः (ख) सः

(ग) दुष्टः (घ) टोपिका

उत्तरम्...

(iv) 'अनुकरणशीलाः' इति विशेषणपदस्य किं विशेष्यपंद अनुच्छेदे आगतम्?

(क) विक्रेता (ख) वानराः

(ग) टोपिका (घ) गृहम्

उत्तरम्...

IV. अस्य अनुच्छेदस्य समुचितं शीर्षकं लिखत।

उत्तरम्...

रचनात्मक कार्यम्

1. पित्रे मातृस्वास्थ्यविषयकं लिखितमिदं पत्रं मञ्जूषायां प्रदत्तैः उचितपदैः पूरयत–

परीक्षाभवनात्,

मुम्बई

दिनांकङ्कः........................

आदरणीयाः (i).. ।

सादरं प्रणामम्।

अत्र (ii) .... तत्रास्तु। सम्प्रति पूज्या (iii)...................................... ज्वरेण पीडिता अस्ति। इदम् अतीव कष्टं (iv) ....मनसि वर्तते। अहम् (v) .... द्रष्टुम् (vi) .... किन्तु परीक्षायाः कारणात् आगन्तुं (vii) ....नास्मि। ईश्वरकृपया सर्वं (viii)................................ भवतु।

सर्वेभ्यः (ix).. ।

(x) ....,

रोहितः

मञ्जूषा

माता, मम, मातरम्, नमः, इच्छामि, पितृमहाभागाः, कुशलम्, भवताम्, सुतः, शुभम्, समर्थः

2. स्वविद्यालये आयोजितां 'शैक्षणिक–प्रदर्शनीम्' अभिलक्ष्य मञ्जूषायाः उचितैः शब्दैः संस्कृते पञ्च वाक्यैः एकं अनुच्छेदं लिखत–

मञ्जूषा

अति आनन्दिताः आसन्, प्रदर्शनी, सफलता, किं प्रदर्शनम् कृतम्, मार्गदर्शनं, अहं प्रौढ़शिक्षायाः, विषये, प्रदर्शनम्, अकरवम्

(i) ....

(ii) ....

(iii) ....

(iv) ....

(v) ....

अथवा

प्रदत्तशब्दानां सहायतया अधोलिखितस्य चित्रस्य वर्णनं संस्कृते पञ्चसु वाक्येषु कुरूत–

मञ्जूषा

बन्दी, आरक्षकः, बन्धेनन, भवनानि, जनसम्मर्दः, वृक्षाः, नयति, दर्शकाः, प्रमुदिताः, अनुसरन्ति

(i) ....

(ii) ....

(iii) ....

(iv) ....

(v) ....

3. रिक्तस्थानानि पूरयित्वा अधोलिखितसंवादं पुनं लिखत।

सरोजनी— भगिनी मञ्जरि! अद्य विद्यालये अतीव कौतुहलं कथं विद्यते?

मञजरी– किं भवती न जानाति (i).. ।

सरोजनी– विद्यालयस्य वार्षिकोत्सवः? मया तु न ज्ञायते। काद निश्चितं भूतमिदम्?

मञजरी– त्वं तु (ii).. ।

सरोजनी– आम्। अंह तदा स्वभगिनीं मेलितुम् अमेरिकादेशे आगच्छम्। तदा तस्याः पुत्रः अजायत्।

मञजरी– (iii)... ।

सरोजनी– स तु स्वस्थो वर्तते। परं मम भगिनी अधुनापि पूर्णतया स्वस्था नास्ति।

मञजरी– कथम्? (iv)... ।

सरोजनी– सा स्वाभाविकरूपेण प्रसवं न कृतवती अपितु शल्यक्रियया पुत्रः अजयत।

मञजरी– अलं चिन्तया। (iv).. ।

मञजूषा

समयेन सह सर्वं शुभं भविष्यति। त्वं तु तदा अनुपस्थिता आसीः। इयं समस्या आगता। अधुना तस्याः पुत्रः सा च कथम् स्तः। आगामी शनिवासरे अस्माकं विद्यालयस्य वार्षिकोत्सवः अस्ति।

अथवा

अधोलिखित–कथां मञजूषायाः सहायतया पूरयित्वा पुनः लिखत–

वेदाः के सन्ति? (i)... च सन्ति? किं वर्णयन्ति? किं च निरूद्ध्न्ति? एतत् सर्वं प्रत्येकं जनैः ज्ञातव्यं खलु। प्राच्याः (ii).. स्वग्रन्थेषु कथयन्ति– "विद् ज्ञाने' इति धानुता वेद शब्दः प्रजायते यस्य अर्थोऽस्ति सः (iii).. सः एव वेदः। अर्थात (iv).. ईश्वरः स्वकृपया जीवानां कल्याणार्थं चतुर्णां अग्निः, (v).., आदित्यः अङ्गिरादीनां ऋषीणां हृदये ऋग्वेद (vi)............................ सामवेद–थर्ववेदाश्च चतुर्णा (vii).. ज्ञानं प्रकटितम् करोत्। पश्चात् तदेव ज्ञानम् (viii)...................................... अभावात् (ix).. केवलं श्रुत्वा एव जनानां समक्षे आगच्छत् अतः तन्नाम "(x).." पति अस्ति।

मञ्जूषा– सृष्ट्यादौ कति वेदानाम ऋषयः परम्परागतरुपेण वायुः यजुर्वेद श्रुतिः ज्ञानराशिः अक्षर–लिपि–आदीनाम्

<u>अनुप्रयुक्त– व्याकरणम्</u>

1. अधोलिखितेषु वाक्येषु रेखाङ्कितपदानां सन्धिविच्छेदं सन्धिं वा कृत्वा प्रदत्तस्थानेषु लिखत–

(i) दुष्टबुद्धिः तस्य सत् + वचनानि तिरस्कृत्य ग्रामाभिमुखं प्राचलत्।

उत्तरम्...

(ii) सर्वथा जागरूकः + अहम् छात्राणां कृते आदर्शः एव।

उत्तरम्...

(iii) तत् + श्रुत्वा सः अहसत्।

उत्तरम्...

(iv) चन्द्रोदयः सर्वेभ्यः रोचते।

उत्तरम्...

(v) सर्वे जगन्नाथं प्रणमन्ति

उत्तरम्...

2. अधोलिखितेषु वाक्येषु रेखाङ्कितपदानां समासं विग्रहं वा कृत्वा प्रदत्तस्थानेषु लिखत–

(i) पिता पुत्राय बाल्ये <u>विद्यायाः धनं</u> यच्छति।

(क) विद्यायाधनम् (ख) विद्ययाधनम्

(ग) विद्याःधनम् (घ) विद्याधनम्

(ii) <u>शिशिरः च वसन्तः</u> च पुनरायातौ।

(क) शिशिरवसन्ताः (ख) शिशिरवसन्ते

(ग) शिशिरवसन्तौ (घ) शिशिरवसन्तै

(iii) <u>मातापितरौ</u> सदैव वन्द्यौ।

(क) मातरौ च पितरौ च (ख) माता च पिता च

(ग) मातृ च पितृ च (घ) मातृ च पिता च

(iv) सर्वेषां महत्त्वं <u>यथासमयं</u> विद्यते।

(क) समयम् अनतिक्रम्य (ख) समयेन अतिक्रम्य

(ग) समयाय जनतिक्रम्य (घ) सम्यात् अनतिक्रम्य

(v) मुनिः <u>तत्त्वज्ञानं</u> जानाति।

(क) तत्त्वानां ज्ञानम् (ख) तत्त्वात् ज्ञानम्

(ग) तत्त्वेषु ज्ञानम् (घ) तत्त्वस्य ज्ञानम्

3. अधोलिखितेषु वाक्येषु रेखाङ्कितपदानां प्रकृतिप्रत्ययौ संयोज्य विभज्य वा प्रदत्तस्थानेषु लिखत–

(i) रामः <u>गणवान्</u> अस्ति।

(क) गुणी+ मतुप् (ख) गुण + मतुप्

(ग) गुण + वतुप् (घ) गुण + मतुप्

(ii) <u>विचित्रा</u> खलु दैवगतिः ।

(क) विचित्रा + टाप् (ख) विचित्रः + टाप्

(ग) विचित्र + टाप् (घ) विचित्रेण + टाप्

(iii) <u>विदुषी</u> पठने कुशला वर्तते

(क) विदुषी + ङीप् (ख) विदुष् + ङीप्

(ग) विद्वान् + ङीप् (घ) विद्वस् + ङीप्

(iv) नृपाणां <u>नृपत्वम्</u> एव प्रशंसनीयम् भवति।

(क) नृप् + तवम् (ख) नृ+ त्वम्

(ग) नृप + त्व (घ) नृप + तव

(v) <u>अस्ति + ठक्</u> एव ईश्वरं मन्यते।

(क) अस्तिक (ख) आस्तिकः

(ग) आस्तिकम् (घ) आस्तिकी

4. अधोलिखित–अनुच्छेदे रिक्तस्थानानि मञ्जूषातः उचितम् अव्ययपदं चित्वा पूरयत–

(i) एकदा त्वं मम गृहे आगम्य...................................... अवदः।

(ii) यत् मम पिता.................................. मह्यं पुस्तकानि क्रेतुं समर्थो न अस्ति।

(iii) .... नास्ति परम्।

(iv) .... त्वम् समृद्धः असि।

(v) त्वम्.......................... समृद्धः अहम् समृद्धः न अस्मि।

मञ्जूषा

इदानीम्, एव, अधुना, उच्चैः, एव

5. वाच्यानुसारं उचिपदैः रिक्तस्थानानि पूरयत–

प्रतीक्षा– महिलाः किम् आनयन्ति?

प्रसूनः – महिलाः (i) ....आनयन्ति।

प्रतीक्षा – ताभिः जलं कुतः (ii).......................................?

प्रसूनः – ता जलं कूपात् (iii)..।

प्रतीक्षा– किं इदं जलं (iv) .... एव अस्ति?

मञ्जूषा

जलम्, आनयन्ति, आनीयते, शुद्धम्

6. श्रीदेवेन्द्रः एकः संगीतशिक्षको वर्तते। सः कतिवादने स्वकार्याणि करोति, इति समयं विकल्पेभ्यः चित्वा लिखत–

(i) श्रीदेवेन्द्रः प्रातः (4:45).................................. वादने उत्तिष्ठति।

(ii) सः (6:15).. वादने भ्रमणाय उद्यानं गच्छति।

(iii) तत्पश्चात् श्री देवेन्द्रः (8:00) .... वादने स्नात्वा प्रातराशं करोति।

(iv) ततः सः (8:30) .... वादने विद्यालयं गच्छति।

7. अधोलिखिते संवादे काश्चन अशुद्धयः सन्ति, तासां संशोधनं कृत्वा प्रदत्तस्थानेषु लिखत–

(i) छात्रा– महोदये ! साम्प्रतं वयं किं <u>पठामि</u>?

(क) पठामः (ख) पठावः

(ग) पठति (घ) पठसि

(ii) शिक्षिका– पुत्रि! वयं सम्प्रति संस्कृतं <u>पठिष्यथ।</u>

(क) पठिष्यसि (ख) पठिष्यामः

(ग) पठिष्यथ (घ) पठिष्यन्ति

(iii) छात्रा– भवती संस्कृतसय के पाठं पाठयिष्यति?

(क) कस्य (ख) किम्

(ग) कम् (घ) कयो

(iv) शिक्षिका– पुस्तकस्य पञ्चमः एव पाठः अहम् अद्य पाठयिष्यामः।

(क) आवाम् (ख) वयम्

(ग) त्वम् (घ) यूयम्

पठित गद्यांश

निम्नलिखितश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानामुत्तराणि लिखत–

1. शारदा शारदाम्भोजवदना वदनाम्बुजे।

सर्वदा सर्वदाऽस्मांक सन्निधिं क्रियात्।।

I. एकपदेन उत्तरत–

(i) अस्मिन् श्लोके मुखस्य तुलना केन सह कृता?

(ii) श्लोके का सर्वदा वर्णिता?

(iii) कस्य तुलना अम्बुजेन सह कृता?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत–

(i) शारदा कुत्र सन्निधिं क्रियात्?

(ii) कीदृशी शारदा अस्मांक समीपे निवासं कुर्यात्?

(iii) शादाम्भोजवदना का सर्वदा अस्माकं सन्निधिं क्रियात्?

III. निर्देशानुसारम् उत्तरत–

(i) 'क्रियात्' इति क्रियायाः अत्र कर्तृपंद किम्?

(ii) 'समीपम्' इति पदस्य कः पर्यायः श्लोके आगतः ?

(iii) 'सर्वदा' इत्यस्य विशेषणस्य कः विशेष्यः श्लोके लिखितः?

4. नाहं स्वर्गं न मोक्षं वा कामये किन्तु आर्तानां परित्राणाय एव मे निश्चयः। अस्य याच्आ वृथा मा अस्तु। इत्युक्त्वा स राजा वैद्योक्तविधिना नीलोत्पलम् इव एकं चक्षुः शनैः अक्षतम् उत्पाट्य प्रीत्या याचकाय समर्पितवान्। सः अति तत् नेत्रं यथास्थानम् अस्थापयत्। ततो महीपालः द्वितीयं नेत्रमपि शनैः निष्कास्य तस्मै ददौ। अथ विस्मतः शक्रः अचिन्तयत्– अहो धृतिः! अहो सत्त्वम् ! अहो सत्त्वहितैषिता!

I. एकपदेन उत्तरत–

(i) कः स्वर्गं मोक्षं वा न इच्छति?

(ii) कः तन्नेत्रं यथास्थानम् अस्थापयत्?

(iii) स राजा कति चक्षुः याचकाय समर्पितवान्?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत–

(i) राजा वैद्योक्तविधिना किं शनैः उत्पाट्य याचकाय समर्पितवान्?

(ii) विसिमतः इन्द्रः किम् अचिन्तयत्?

(iii) 'नाहं स्वर्गं न मोक्षं वा कामये' इति कः वदति?

III. निर्देशानुसारम् उत्तरत–

(i) अस्मिन् अनुच्छेदे 'नेत्रम्' पदस्य पर्यायः कः लिखितः?

(ii) 'अथ विस्मतः शक्रः अचिन्तयत्।' अत्र वाक्ये विशेषणपदं किम्?

(iii) 'ततो महीपालः द्वितीयं नेत्रमपि शनैः निष्कास्य तस्मै ददौ। अस्मिन् वाक्ये 'ददौ' इति क्रियायाः कर्तृपदं किम्?

7. अधोलिखितान् नाट्यांशान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानामुत्तराणि लिखत–

राजहंस– अये! किन्नु खलु सरस्तीरे विहरति मयि केनापि कर्कशैः 'का–का'

शब्दैः वातावरणम् आकुलीक्रियते?

राजंहसी– भर्तः! काकात् अन्यः को भवितुमर्हति? अस्य वर्णः अपि कृष्णः, कर्म अपि कृष्णम्। मेध्यम् अमेध्यं सर्वमेव भक्षयति। कर्णकटुशब्दैः.........................

काकः – (प्रविश्य, सक्रोधम्) आः किम् उक्तवती भवती? यहि अहं कृष्णवर्णः तर्हि श्रीरामस्य वर्णः कीदृशः? श्रीवासुदेवस्य वर्णः कीदृशः? मुग्धे! अहं तु अतीव कर्तव्यपरायणः। प्रभाते 'का–का' ध्वनिना सुप्तान् प्रबोधयामि कर्मसु च विनियोजयामि।

राजहंस– हुँ! किमनेन? एतत् कार्यं तु कुक्टुटाऽपि करोति।

I. एकपदेन उत्तरत–

(i) अत्र कति पात्राणि वार्तालापं कुर्वन्ति?

(ii) कः कर्तव्यपरायणः अस्ति?

(iii) सक्रोधम् कः प्रविशति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत–

(i) काकस्य विषये राजहंसी किं कथयति?

(ii) प्रभाते कः कर्मसु विनियोजयति?

(iii) केन कर्कशैः 'का–का' शब्दैः वातावरणम् आकुलीक्रियते?

III. निर्देशानुसारम् उत्तरत–

(i) अत्र के पदे परस्परं विलोमपदे स्तः?

(ii) 'कर्मशील' इति पदस्य पर्यायपदम् अत्र किंक प्रयुक्तम्?

(iii) नाट्यांशे 'कृष्णम्' इति विशेषणस्य विशेष्यपदं किम्?

10. ज्वालमामलाकुलाः अश्वाः प्राणत्राणाय इतस्ततः अधावन्। तेषु केचिद् दग्धाः, केचिद् अर्धदग्धाः, केचन च अञचत्वं गताः। दग्धां हयशालां विज्ञाय सविषादः राजा शालिहोत्रज्ञान् वैद्यान् आहूय अपृच्छत्– हा ! दग्धाः मे घोटकाः कथं रक्षणीयाः? सपदि उपायः क्रियताम्। तदा राजवैद्यः प्रोवाच–

कपीनां मेदसा दोषो वह्नदिाहसमुद्भवः।

अश्वानां नाशमभ्येति तम्ः सूर्योदये यथा।।

I. एकपदेन उत्तरत–

(i) ज्वालमालाकुलाः अश्वाः किमर्थम् इतस्सतः अधावन्?

(ii) राजा कां दग्धा विज्ञाय दुःखी अभवत्?

(iii) ज्वालमामलाकुलाः अश्वाः प्राणत्राणाय कुतः अधावन्?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत–

(i) राजवैधः केषाः मेदसा दग्धानाम् अश्वानां रक्षोपायम् अवदत्?

(ii) सूर्योदये किं नाशम् अभ्येति?

(iii) दग्धां हयशालां विज्ञाय सविषादः राजा वैद्यान् आहूय किम् अपृच्छत्?

III. निर्देशानुसारम् उत्तरत–

(i) 'दग्धाः' इति पदं कस्य पदस्य विशेषणम्?

(ii) 'शीघ्रम' इत्यर्थे किम् अव्ययपदमत्र प्रयुक्तम्?

(iii) 'अधावन्' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?

12. ध्यायतः विषयान् पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते।

सङ्गात्सञ्जायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते।।

I. एकपदेन उत्तरत–

(i) पुमान् कान् ध्यायति?

(ii) कः सङ्गात् सञ्जायते?

(iii) कामः कस्मात् सञ्जायते?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत–

(i) विषयानत् ध्यायतः पुंसः तेषु कः उपजायते?

(ii) क्रोधः कस्मात् अभिजायते?

(iii) विषयान् ध्यायतः किम् भवति?

III. निर्देशानुसारम् उत्तरत–

(i) 'ध्यातः' इति विशेषणस्य कः विशेष्यः अत्र श्लोके प्रयुक्तः?

(ii) 'कामः' इति कर्तृपदस्य क्रियापदं श्लोके किम्?

(iii) 'वैराग्यः' इत्यस्य कः विपर्ययः अत्र श्लोके लिखितः?

निम्नश्लोकान् पठित्वा उचितैः पदैः अन्वयानां रिक्तस्थानपूर्तिः कुरूत–

14. अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरूषः।

अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय! बलादिव नियोजितः।।

अन्वयः – वार्ष्णेय् अथ (i)................................ प्रयुक्तः अयं (ii) .... अनिन्छन् अपि (iii) ....नियोजितः इव (iv)...................................... चरति।

मञ्जूषा

बलात्, पापम्, केन, पुरूषः

15. काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः।

कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः।।

अन्वयः – रजोगुण (i)................................ एषः कामः एषः (ii) .... महाशनः (iii) ....एनम् इह (iv)....................................... विद्धि।

मञ्जूषा

वैरणिम्, क्रोधः, समुदभवः, महापाप्मा